

Passat i present

Queralt Solé

Professora d'Història
Contemporània de la
Universitat de Barcelona

Trinxeres de la Guerra Civil

L'arqueologia del món contemporani ha permès estudiar fets del nostre passat més recent. Els estudis arqueològics de vestigis relacionats amb la Guerra Civil, com trinxeres militars o fosses comunes de soldats morts en combat, han permès als historiadors conèixer més dades sobre aquests fets. Unes actuacions que sempre s'han de dur a terme amb mètodes científics rigorosos per preservar totes les dades que es puguin localitzar.

Fins fa relativament poc temps, quan es parlava de vestigis es feia referència en general a les restes físiques d'estructures d'èpoques històriques llunyanes que havien quedat dempeus o mig derruïdes. Per vestigis s'entien les estructures que pertanyien a runes romanes, castells medievals o restes de muralles de ciutadelles d'època moderna. Però aquesta concepció de la paraula ha anat adquirint un significat més ampli per a la societat, que ara ja reconeix com a vestigi qualsevol estructura del passat que hagi quedat totalment o parcialment dempeus, per més que aquest passat sigui un passat recent. D'aquesta manera, tant en l'àmbit internacional com nacional podem trobar que es consideren vestigis elements físics de la Primera o la Segona Guerra Mundial; d'antics països comunistes; del període de la guerra freda o, òbviament, de la Guerra Civil i la dictadura franquista. I aquests darrers s'estan revaloritzant cada cop més amb el pas dels anys.

És ben palès que a partir de l'any 2007, amb la creació del **Memorial Democràtic**, a Catalunya aquests vestigis van començar a adquirir importància. L'administració catalana els va dotar d'interès a partir d'una demanda social existent i inspirant-se en molts altres vestigis del món que havien estat recuperats. El Memorial Democràtic va escollir bàsicament una sèrie d'indrets, els va restablir i museïtzar i els va fer visitables. Al web del Memorial es pot veure aquesta tasca, que s'ubica tota ella sota el paraigua de

És ben palès que a partir de l'any 2007, amb la creació del Memorial Democràtic, a Catalunya aquests vestigis van començar a adquirir importància

la «Xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya» i que es divideix cronològicament. Aquests vestigis són els més visibles i els que s'han pogut, a més a més, recuperar. Però encara n'hi ha molts altres que són susceptibles de ser treballats i recuperats, encara que sigui en formats diferents dels de la visita *in situ*, sovint impossible de fer per moltes causes. Per què no una visita virtual, per exemple?

Catalunya està plena de vestigis de tots els períodes, i de la Guerra Civil, malgrat el pas del temps, i sobretot el canvi en bona part de la fisonomia del país, encara en queden molts. Són vestigis les fosses comunes, fossars on hi ha enterrades desenes de milers de persones, majoritàriament soldats, que van perdre la vida al front o en algun hospital de la rereguarda. El país n'està ple, només cal mirar el [mapa de fosses de la Generalitat](#) per fer-nos una idea del que degueren ser gairebé nou mesos de front estabilitzat

i gairebé dos mesos d'avenç de les tropes franquistes, amb combats constants fins a arribar a la frontera amb França. Algunes fosses [s'han exhumat](#), d'altres [han estat senyalitzades](#) i la majoria s'han mantingut en el mateix estat que quan van ser creades. El terme *vestigis* es queda curt i no pot englobar el que representen milers de restes òssies sepultades en fossars, sovint fora dels cementiris i sense cap mena de senyalització.

Una altra mena de vestigi que socialment està sent reconegut com a tal en aquest segle XXI són les trinxeres. Són uns vestigis quilomètrics i han estat treballats sobretot des de l'arqueologia. És molt interessant —i un fet extraordinari— l'exemple de la trinxera de Carspach, a França, descoberta el 2012 i que es va mantenir intacta perquè el fang la va cobrir. [Les imatges](#) són espectaculars i la investigació històrica que va provocar també, atès que mercès

a diversos elements que s'hi van trobar (plaques d'identificació i objectes personals), combinats amb una recerca històrica en arxius, es va poder esbrinar la identitat dels soldats que hi van morir i que havien quedat sepultats a l'interior. Gairebé cent anys després del conflicte, van ser enterrats amb tots els honors. La trinxera es va excavar, les restes dels soldats que hi havien mort van ser exhumades i finalment l'autopista que havia de passar-hi per sobre va ser construïda. Però malgrat que els vestigis van desaparèixer, actualment la tecnologia permet continuar coneixent i fins i tot accedir a la trinxera recuperada de Carspach gràcies a [les visites virtuals i a la reconstrucció en 3D](#) de tot d'elements que s'hi van recuperar i que poden ser vistos des de tots els angles possibles a través de la pantalla de l'ordinador. Tot plegat, però, cal inserir-ho en el si dels actes commemoratius del centenari

Exhumació de la fossa comuna de Gurb. Fotografia: Memorial Democràtic

de la Primera Guerra Mundial, en què els diversos estats implicats s'han abocat en tots els sentits. Cal passejar-se per la web que centralitza la informació a França, anomenada [14-18 Mission Centenaire](#), per tal que ens puguem adonar de la importància que l'Estat francès atorga al que va ser la guerra en si, i per sobre de tot al que és i suposa actualment el seu record. Pel que fa a les trinxeres i la seva recuperació, tant històrica com arqueològica, [el web](#) que li dediquen és així mateix impressionant, amb una riquesa d'informació documental més que àmplia en tots els sentits.

I a Catalunya, com s'ha actuat amb les trinxeres? Aquest és un vestigi que sembla difícil de tractar. Hi ha gent que voldria conservar-les totes, i d'altres que no els atorguen cap mena de valor. Òbviament, ni tant ni tant poc. Actualment es conserven i s'han senyalitzat les que hi ha al Merengue (Balaguer), al coll del Moro (Gandesa), a les Devees (la Fatarella), als Barrancs (Vilalba dels Arcs), a la punta del Duc (la Pobla de Massaluga) o a la zona de Biuse (Llavorsí), i també s'han recuperat diversos forts, camps

En aquest sentit, és interessant veure quina ha estat l'evolució al respecte, atès que s'ha passat d'excavar trinxeres de forma una mica matussera, sense els permisos corresponents i amb personal poc qualificat, a fer-ho de forma més científica

d'aviació, bateries antiaèries i búnquers. De tots ells hi ha la informació completa a la [web del Memorial](#) ja esmentada. Però és sabut que encara n'hi ha moltes més. En aquest sentit, és interessant veure quina ha estat l'evolució al respecte, atès que s'ha passat d'excavar trinxeres de forma una mica matussera, sense els permisos corresponents i amb personal poc qualificat, a fer-ho de forma més científica, amb una direcció d'excavació, amb arqueòlegs i tenint els permisos corresponents per poder dur a terme l'actuació. Aquest fet és important, ja que permet tenir posteriorment un informe acurat de la feina portada a terme sobre un vestigi que, pel sol fet d'excavar-lo, tendeix a la desaparició. Els informes els custodia la Generalitat i són de consulta pública.

Fins que no comencen les investigacions i excavacions a la Terra Alta, a causa de les infraestructures eòliques que s'hi anaven a construir, l'any 2005, les actuacions que es feien en trinxeres de la Guerra Civil no acostumaven a tenir cap mena de permís. Cal dir que en aquestes accions hi havia de tot, des dels anomenats «metralleros» —que cerquen objectes i armament de metall de forma indiscriminada sense cap respecte per l'entorn i altres elements— fins a persones que eren aficionades a la guerra —i a les quals l'afició les havia portat a tenir-ne un gran coneixement— i buscaven des de petits elements que aleshores es valoraven poc, relacionats sovint amb la indumentària militar, fins a armament o grans infraestructures, com la recerca que va fer un grup de persones per localitzar la línia fortificada de la Fatarella i que Àngel Solà Mauri va explicar a la [I Jornada d'Arqueologia i Patrimoni de la Guerra Civil al Front de l'Ebre](#). Justament en aquesta línia de fortificació es va fer una excavació arqueològica

on, per bé que inicialment es va actuar sense el permís del Servei d'Arqueologia, l'acord posterior amb el Departament de Cultura de la Generalitat va fer que es presentessin els resultats en un molt bon informe elaborat per la gent del grup del [CSIC](#) encapçalat per [Alfredo González Ruibal](#).

En aquest sentit, les trinxeres són un patrimoni que, malgrat que com dèiem molta gent menysté, molta altra gent valora per molts motius, ja sigui pel coneixement històric que poden aportar com pel significat que poden tenir, atès que són vestigis que a Catalunya van lligats a l'imaginari cultural de resistència, lluita, dur combat i sacrifici de molts, i que sovint a més s'entrellacen amb l'imaginari polític de resistència republicana davant de l'atacant franquista. Això ha fet que s'hagin dut a terme i es mantinguin actuacions que són molt positives, com la que es fa a la [Cota 402](#), on des de fa anys un grup de persones conserven i recuperen molts vestigis al voltant de Corbera d'Ebre, però que cal que compleixin la [Llei de Patrimoni Cultural Català](#), perquè justament complint la llei és com s'acaba de donar valor real a tots aquests vestigis. Relacionada amb la Cota 402 hi ha l'exposició [«La Trinxera»](#), on s'exposa material de tota mena vinculat amb la batalla de l'Ebre. Sort d'ells, atès que si no molts dels esmentats «metralleros» ja haurien fet desaparèixer tot el patrimoni que durant anys encara es trobava a les zones on hi va haver enfrontaments; patrimoni que malauradament és molt fàcil de trobar posteriorment en webs especialitzades de compra i venda d'aquests béns.

Les darreres actuacions que s'han dut a terme en relació amb les trinxeres a Catalunya han estat molt lligades a l'arqueologia, i totes s'han fet amb els permisos corresponents. L'estiu de l'any

Tram de la trinxera de Vilanoveta, al front del Pallars. Fotografia: Memorial Democràtic.

2015 diversos **estudiants de pràctiques del Grau d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona** van estar excavant durant deu dies la Cota 287, a Corbera d'Ebre. Van fer una valoració molt positiva de l'experiència, que fins i tot **van presentar al mateix poble de Corbera**, on els veïns van poder copsar **la importància de diversos materials** als quals, per proximitat i per viure'ls amb quotidianitat, mai no havien donat la importància que els arqueòlegs van atorgar-los. Aquesta experiència va propiciar que l'estiu següent, l'any 2016, estudiants de la UB hi tornessin a fer pràctiques, aquest cop al si del **Poble Vell de Corbera**. També el **2016 ha estat excavat un altre punt interessant**, tot i que no és una trinxera, sinó un presumpte post de comandament de les Brigades

Internacionals, també molt a prop de Corbera d'Ebre. Justament l'excavació arqueològica **espera poder clarificar** si va ser o no en algun moment un lloc clau de la batalla.

Trinxeres, però també línies de fortificació, refugis, búnquers, línies defensives de costa i al Pirineu..., tots ells vestigis de la Guerra Civil o la immediata postguerra als quals cal atorgar tot el valor que es mereixen, perquè més enllà del valor material en tenen un de científic i —cosa que potser és més important actualment— perquè molta gent els atorga un valor polític en el sentit que dèiem de resistència envers un invasor dictatorial. Per tal que tot plegat pugui conjuminar-se, els diversos valors actuals i sobretot el de la informació de cara al futur, és necessari que

s'emprin sempre els instruments legals que la Generalitat té creats, per poder anar configurant així un corpus documental i un material rigorós i a l'abast de tothom en el present i en el futur.

L'estiu de l'any 2015 diversos estudiants de pràctiques del Grau d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona van estar excavant durant deu dies la Cota 287, a Corbera d'Ebre